

JACEK ŚLIWAK (Lublin)

ALTRUIZM ENDO- I EGZOCENTRYCZNY A POZIOM NIEPOKOJU

Pojęcie altruizmu wprowadził do literatury francuski filozof August Comte na opisanie zachowania, które nacechowane jest troską o los innych ludzi i gotowością poświęcenia interesów osobistych dla dobra społecznego¹. Dziś istnieje w literaturze psychologicznej wiele definicji altruizmu czy zachowań prospołecznych². We wszystkich tych definicjach można jednak dostrzec punkty wspólne. Wszyscy autorzy zgodni są co do tego, że zachowania altruistyczne winny być: (1) dobrowolne; (2) celem samym w sobie; (3) przynosić korzyść innym; (4) zachowaniami, w których nie oczekuje się na nagrody. Wydaje się, że najbardziej rozpowszechnioną definicję altruizmu, przyjętą również w tym artykule, jest definicja Macaulay'ego i Berkowitza. Piszą oni, że zachowania altruistyczne to „działanie na rzecz innych ludzi bez oczekiwania nagród zewnętrznych”³.

Jeżeli chodzi o badanie mechanizmów motywacyjnych, leżących u podłoża zachowań altruistycznych, to wielu autorów przyjmuje w swych badaniach uproszczony model, który Karyłowski nazywa strategią globalną⁴. Podejście to charakteryzuje się tym, że badacz świadom wielości różnych mechanizmów, leżących u podłoża zachowań altruistycznych, nie uwzględnia ich w ogóle w modelu badawczym. Konsekwencją tego podejścia jest pomijanie faktu, że na zewnątrz podobnie wyglądające zachowania mogą mieć różne źródła motywacyjne. Tak więc w tej strategii globalnej „badacz nie ma dobrego rozeznania w tym, jakich to mianowicie (jak motywowanych) zachowań altruistycznych determinanty ustala”⁵.

¹ Por. J. Pa st u s z k a, *Altruizm*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1985, s. 393–394.

² W prezentowanym artykule terminy: *zachowania altruistyczne* i *zachowania prospołeczne*, traktowane są zamiennie. Podobnie czynią to inni autorzy zajmujący się tą problematyką (por. J. Ś l i w a k, *Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne*, „Roczniki Filozoficzne” 41:1993 z. 4 s. 41–52).

³ Por. J. M a c a u l a y, L. B e r k o w i t z, *Overview*, [w:] J. R. M a c a u l a y, L. B e r k o w i t z (ed.), *Altruism and Helping Behavior*, New York 1970, s. 3.

⁴ J. K a r y ł o w s k i, *O dwóch typach altruizmu*, Wrocław 1982.

⁵ Tamże, s. 26.

W kontekście powyższych rozważań Karyłowski proponuje inne rozwiązanie⁶ Twierdzi, że opisywane przez autorów różne mechanizmy motywacyjne zachowań altruistycznych⁷ można podzielić na dwa typy: mechanizmy egzocentryczne i endocentryczne. Kryterium podziału, które przyjął Karyłowski jest to, „z jakiego źródła pochodzą wzmocnienia wewnętrzne, których oczekiwania konstytuują motywacyjne przesłanki zachowania”⁸. Z altruizmem egzocentrycznym mamy do czynienia wówczas, gdy podmiot jest motywowany do działań na rzecz potrzebującego człowieka jego stanem lub sytuacją. Aby zrealizować motywację egzocentryczną, należy poprawić sytuację człowieka będącego w potrzebie lub nie dopuścić do jej pogorszenia. Drugi typ altruizmu został nazwany endocentrycznym. Tutaj osoba jest motywowana do działań pomocnych przewidywaniem pożądaných zmian lub uniknięcia zmian niepożądanych w obrazie własnej osoby. Podejmuje się zatem takich działań dlatego, że dostarczają jej, bądź tylko mogą dostarczyć, satysfakcji i zadowolenia z siebie⁹.

Typologia Karyłowskiego, rozróżniająca altruizm endocentryczny i egzocentryczny, została przyjęta w niniejszym artykule. Badania empiryczne zachowań prospołecznych wydają się iść w dwóch kierunkach. Jedni koncentrują się na czynnikach społecznych warunkujących zachowania altruistyczne, drudzy poszukują korelatów osobowo-

⁶ Tamże, s. 84.

⁷ Por. L. Berkowitz, L. R. Daniels, *Responsibility and Dependency*, „Journal of Abnormal and Social Psychology” 66:1963 s. 429–437; L. Berkowitz, *The Self, Selfishness and Altruism*, [w:] L. Macaulay, L. Berkowitz (ed.) *Altruism and Helping Behavior*, New York 1970; L. Berkowitz, *Social Norms Feelings and Other Factors Affecting Helping and Altruism*, [w:] L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, t. 6, New York 1972, s. 63–108; S. H. Schwartz, *Normative Influences on Altruism*, [w:] L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 10, New York 1977; S. H. Schwartz, J. A. Howard, *Internalized Values as Motivators of Altruism*, [w:] E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karyłowski, J. Reykowski (ed.), *Development and Maintenance of Prosocial Behavior*, New York 1984; E. Staub, *Instigation to Goodness: The Role of Social Norms and Interpersonal Influence*, „The Journal of Social Issues” 28:1972 z. 3 s. 131–150.

⁸ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu...*, s. 27.

⁹ Por. J. Karyłowski, *Explaining Altruistic Behavior: A Review*, „Polish Psychological Bulletin” 8:1977 z. 1 s. 27–34.; J. Karyłowski, *Koncentracja na sobie i wartość „ja” idealnego, a bezinteresowne działania na rzecz innych ludzi*, „Studia Psychologiczne” 16:1977 z. 1 s. 19–36; J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu*, Wrocław 1982; J. Karyłowski, *Socjalizacyjne determinanty endo-egzocentryzmu moralnego*, „Studia Psychologiczne” 20:1982 z. 2 s. 73–88; G. Kochańska, *Regulatory Theory of Personality and the Development of Prosocial Behaviors*, [w:] E. Staub, D. Bar-Tal, J. Karyłowski, J. Reykowski (eds), *Development and Maintenance of Prosocial Behavior*, New York 1984, s. 155–176; A. Burek, *O dwóch typach altruizmu – recenzja*, „Polish Psychological Bulletin” 14:1983 z. 1 s. 67–70.

ściowych tych zachowań¹⁰. Reykowski twierdzi, że wśród czynników osobowościowych, można wyodrębnić takie, które warunkują działania na rzecz interesów osobistych (egocentryczne) oraz takie, które warunkują działania na rzecz innych ludzi (prospołeczne)¹¹. Szustrowa akcentuje fakt, że różnice w strukturze i funkcjonowaniu osobowości odbijają się w zróżnicowanej gotowości do działań prospołecznych¹². Rushton twierdzi, że w przypadku ludzi, którzy często podejmują różnego typu działania prospołeczne, można mówić, że mają „altruistyczną osobowość”¹³. Również Staub mówi o altruistycznej osobowości, twierdząc, że ludzie różnią się stopniem „prospołecznej orientacji”¹⁴.

Nurt badań, koncentrujący się na zmiennych osobowościowych, jest nam w tym przypadku szczególnie bliski ze względu na podjętą tematykę w artykule. Poszukiwana jest tu zależność między niepokojem i jego strukturą a różnymi typami altruizmu. Seria badań prowadzona przez Marię Jarymowicz miała na celu wykazanie, że istnieje związek między niepokojem spowodowanym zagrożeniem poczucia własnej wartości a gotowością do działań prospołecznych. Autorka wskazuje na to, że zagrożenie poczucia własnej wartości stanowić może szczególnie silne źródło emocjonalnych napięć, a to może hamować gotowość do zachowań prospołecznych¹⁵. W prowadzonych przez siebie badaniach podjęła próbę redukcji niepokoju dotyczącego poczucia własnej wartości poprzez stworzenie osobom badanym okazji do uzyskania pozytywnych doświadczeń dotyczących siebie samego, a następnie badała ich postawy prospołeczne. W konkluzji wyników swoich badań stwierdza: „Okazuje się, że zagrożonemu poczuciu wartości «ja» towarzyszy mniejsza wrażliwość na problemy «innych» (mniejsza trafność samego rozpoznawania problemów innych ludzi, a także mniejsza skłonność do angażowania się w działania mające na celu rozwiązy-

¹⁰ J. Śliwak, P. Leszczuk, *Poziom altruizmu a obraz siebie – badania empiryczne dorastającej młodzieży*, „Roczniki Filozoficzne” 1994 z. 4 s. 119–164; J. Śliwak, A. Król, *Poziom altruizmu a poczucie sensu życia*, „Roczniki Filozoficzne” 1989–1990 z. 4 s. 189–210.

¹¹ J. Reykowski, *Studia z psychologii osobowości*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Psychologii UW” 1972 z. 1; J. Reykowski, *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, Warszawa 1979.

¹² T. Szustrowa, *Sytuacyjne i osobowościowe determinanty zachowania prospołecznego w sytuacji nagłego wypadku*, „Psychologia Wychowawcza” 1975 z. 3 s. 387–397.

¹³ J. Ph. Rushton, *The Altruistic Personality*, [w:] J. Ph. Rushton, R. M. Sorrentino (eds), *Altruism and Helping Behavior*, New York 1981, s. 251.

¹⁴ E. Staub, *Positive Social Behavior and Morality. Social and Personal Influences*, vol. 1, New York 1978.

¹⁵ M. Jarymowicz, *Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych*, Wrocław 1979, s. 38.

wanie problemów innych ludzi) [...] fakty wskazują na ważki związek między poczuciem bezpieczeństwa co do wartości własnego «ja» a efektywnością funkcjonowania społecznego¹⁶.

Wpływ zagrożenia własnej wartości na styl komunikowania się podkreślają Grzesiuk i Trzebińska. Według tych autorek, osoby, u których wzrosło zagrożenie własnej wartości, komunikowały się w sposób bardziej niepartnerski, tzn. w sposób, który daje możliwości wykorzystania innych osób dla realizacji własnych zamierzeń. Obniżenie poczucia zagrożenia sprawia, że osoby komunikują się w sposób bardziej partnerski, tzn. taki, w którym osoby umożliwiają sobie wzajemnie realizację potrzeb¹⁷. Cattell i Horowitz¹⁸, wykorzystując w swoich badaniach 16-czynnikowy kwestionariusz Cattella, stwierdzili negatywną korelację między czynnikiem paranoidalnej nieufności a altruizmem¹⁹. Upoważniałoby to do wniosku, że osoby niealtruistyczne mają podwyższony poziom niepokoju w stosunku do osób zachowujących się prospołecznie.

Na zakończenie rozważań na temat relacji między niepokojem i zachowaniem altruistycznym należałoby wspomnieć o stanowisku przeciwnym do powyżej przedstawionego. Krawczyk²⁰ wskazuje na to, że lęk może wyzwalać tendencje do przyjaznych kontaktów z innymi ludźmi, a przyczyną takiego stanu rzeczy może być nadzieja na zabezpieczenie się przed przejawami wrogości ze strony otoczenia bądź nadzieją na redukcję zagrożenia dzięki poczuciu więzi wspólnoty z innymi ludźmi²¹. Dotychczasowe badania empiryczne nie pozwalają w sposób jednoznaczny odpowiedzieć na pytanie, jaki jest wpływ niepokoju na zachowania altruistyczne. Tak więc relacja między tymi zmiennymi wydaje się nadal być problemem otwartym i prowokującym do dalszych badań.

Problem niniejszej pracy zakłada istnienie współzależności między jednym z aspektów osobowości, jakim jest niepokój, oraz altruizmem endo- i egzocentrycznym. Celem głównym będzie wyjaśnienie, czy i na ile wymienione typy altruizmu łączą się z niepokojem i jaki jest kie-

¹⁶ M. J a r y m o w i c z, jw., s. 140–141.

¹⁷ L. G r z e s i u k, E. T r z e b i ń s k a, *Jak ludzie porozumiewają się*, Warszawa 1978, s. 190.

¹⁸ Por. D. L. K r e b s, *Altruism – an Examination of the Concept and a Review of the Literature*, „Psychological Bulletin” 73:1970 z. 4 s. 258–302; K. K. G e r g e n, M. M. G e r g e n, K. M e t e r, *Individual Orientations to Prosocial Behavior*, „The Journal of Social Issues” 28:1972 z. 3 s. 105–130.

¹⁹ Czynniki paranoidalnej nieufności (L) jest jednym z pięciu czynników „arkusza samopoznania” Czynniki ten ma wpływ na wskaźnik niepokoju ogólnego.

²⁰ M. K r a w c z y k, *Nastawienia egocentryczne i nieegocentryczne a choroba psychosomatyczna*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Psychologii UW” 1972 z. 1 s. 81–142.

²¹ M. J a r y m o w i c z, jw., s. 14.

runek ewentualnego powiązania poprzez analizę poziomu niepokoju i jego struktury. Podjęte w pracy problemy można bardziej szczegółowo przedstawić, w nawiązaniu do przyjętej w pracy strategii, w postaci następujących pytań szczegółowych: 1. Czy istnieje różnica w poziomie i strukturze niepokoju między altruistami endo- i egzocentrycznymi a grupą kontrolną²². 2. Czy istnieją różnice w poziomie i strukturze niepokoju między altruistami endocentrycznymi i egzocentrycznymi. 3. Czy zmienna płci wpływa na zależność między typami altruizmu a poziomem i strukturą niepokoju.

METODY I PRÓBKA

W badaniach zastosowano następujące metody: *Kwestionariusz altruizmu* (A-N), *Kwestionariusz endo-egzocentryzmu moralnego* (KEEM) oraz *Arkusze samopoznania*. Dwie pierwsze metody wykorzystano do typologizacji w zakresie altruizmu oraz dokonania selekcji osób badanych reprezentujących poszczególne typy altruizmu, trzecią metodę do określenia poziomu i struktury niepokoju.

Kwestionariusz altruizmu (A-N) – użyto do pomiaru poziomu altruizmu²³. Kwestionariusz pozwala ocenić gotowość do bezinteresownego działania na rzecz innych ludzi bez oczekiwania zewnętrznych wzmocnień. Kwestionariusz A-N składa się z dwóch części. Pierwsza zawiera 9 opowiadań i do każdego opowiadania dołączono zestaw 6 gotowych odpowiedzi, wyrażających różne nasilenia postawy altruistycznej bądź niealtruistycznej. Część druga zawiera 8 opowiadań. Zadaniem osoby badanej jest wyrażenie opinii na 7-stopniowej skali, na ile zgadza się lub nie z decyzją podjętą przez bohatera opowiadania. Wynik ogólny jest łączną sumą punktów uzyskanych przez osobę badaną w części pierwszej i drugiej. Trafność kwestionariusza sprawdzano odwołując się do oceny sędziów kompetentnych, którzy dokonali logicznej analizy treści kwestionariusza. Kryterium dla oceny sędziów była przyjęta definicja altruizmu. Rzetelność sprawdzono metodą dwukrotnego badania tej samej grupy osób (N = 65) w odstępie 14 dni. Współczynnik korelacji (r Pearsona) dla całej skali wynosi .86,

²² Grupę kontrolną, którą tworzą osoby o niższym poziomie altruizmu, wprowadzono do pracy w tym celu, aby na jej tle wyraźniej zarysować charakterystykę grup altruistów endocentrycznych i egzocentrycznych.

²³ Por. J. Śliwa k, *Psychologiczne korelaty altruizmu endocentrycznego i egzocentrycznego*, Lublin 1988 (mss. pracy doktorskiej); J. Śliwa k, *Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1993 z. 41 s. 41–52; J. Śliwa k, A. Król, *Poziom altruizmu a poczucie sensu życia*, „Roczniki Filozoficzne” 1989–1990 z. 38–39 s. 189–210.

dla części pierwszej .87, a dla drugiej .75. Uzyskane współczynniki korelacji przemawiają za tym, że kwestionariusz A-N w stopniu zadowalającym spełnia wymagania rzetelności.

Kwestionariusz endo-egzocentryzmu moralnego (KEEM) – zastosowano do pomiaru różnic indywidualnych w zakresie względnej przewagi motywacji endo- lub egzocentrycznej w regulacji zachowań społecznych. Autorami testu są Karyłowski, Górską, Wasiak²⁴. KEEM składa się z siedmiu krótkich opowiadań²⁵ mówiących o osobie, która znalazła się w sytuacji dylematu moralnego. Osoba ta musi podjąć decyzję, czy ma udzielić, czy nie udzielić pomocy potrzebującemu człowiekowi, a jeżeli udzieli jej, to jakimi motywami będzie się kierować. Zadaniem osoby badanej jest, w przypadku każdego z opowiadań, wybranie z listy 24 członów od 5 do 10 tych członów, które najprawdopodobniej wybrałaby jako najlepiej oddające jej myśli i uczucia w danej sytuacji. Wskaźnik liczbowy endo- egzocentryzmu moralnego obliczono w ten sposób, że dla poszczególnych osób, biorąc pod uwagę wszystkie opowiadania, ustalono proporcję odpowiedzi endo- i egzocentrycznych. Przewaga odpowiedzi jednego lub drugiego rodzaju decyduje o tym, że dana osoba zaliczana jest do typu endo- bądź egzocentrycznego²⁶. Autorzy testu KEEM zdecydowali się mierzyć endo-egzocentryzm jako pojedynczą zmienną dwubiegunową, a nie dwie zmienne jednobiegunowe. Pociąga to za sobą tę konsekwencję, że KEEM może być sensownie stosowany jedynie w stosunku do osób, o których już skądinąd wiadomo, że zdolne są do bezinteresownych działań na rzecz innych ludzi²⁷. Fakt ten tłumaczy zastosowanie pierwszej metody, czyli kwestionariusza A-N do pomiaru poziomu altruizmu. Rzetelność testu KEEM wynosi .65 (N = 120). Według Karyłowskiego²⁸, jako argument na rzecz trafności narzędzia można uznać jego niezbyt wysoką, ale istotną korelację z *Testem*

²⁴ J. K a r y ł o w s k i, *O dwóch typach altruizmu*, Wrocław 1982; J. K a r y ł o w s k i, *Two Types of Altruistic Behavior: Doing Good to Feel Good or to Make the Other Feel Good*, [w:] J. G r z e l a k, V. J. D e r l e g a (eds), *Cooperation and Helping Behavior*, New York, s. 398–413; J. Ś l i w a k, *Altruizm a religijność...*, s. 41–52.

²⁵ W tych badaniach zrezygnowano z dwóch opowiadań (1, 7), albowiem badania sondażowe pokazały, że opowiadanie 1. słabo różnicowało badane osoby (zdecydowana większość osób dawała odpowiedzi tylko egzocentryczne). Ostatnie (7) opowiadanie lokalizowało akcję w Warszawie i nie nadawało się do badań osób spoza stolicy.

²⁶ Karyłowski (*O dwóch typach altruizmu...*, s. 33–34) oblicza wskaźnik endo-egzocentryzmu moralnego, posługując się wynikami przeliczonymi; por. J. K a r y ł o w s k i, *Socjalizacyjne determinanty endo-egzocentryzmu moralnego*, „Studia Psychologiczne” 20:1982 z. 2 s. 76.; J. Ś l i w a k, *Psychologiczne korelaty...*; J. Ś l i w a k, *Altruizm...*

²⁷ J. K a r y ł o w s k i, *O dwóch typach altruizmu...*, s. 30, 35.

²⁸ Tamże, s. 47.

egocentryzmu skojarzeniowego²⁹, mierzącego koncentrację na sobie ($r = .37$, $N = 53$).

Arkusz samopoznania R. B. Cattella. Jego powstanie wiąże się z 16-czynnikowym kwestionariuszem osobowości. Cattell na podstawie wielu badań doszedł do wniosku, że niektóre z czynników można uznać za wskazujące na istnienie niepokoju. Na podstawie analizy czynnikowej wyodrębnił 5 czynników stanowiących strukturę niepokoju. *Arkusz samopoznania* składa się z 40 pytań. Jest metodą służącą do badania nasilenia i struktury lęku i niepokoju bliżej nieokreślonego, „niezwiązanego”, tzn. nie odnoszącego się do czegoś konkretnego. Kwestionariusz mierzy niepokój jawny i ukryty. Z niepokoju jawnego osoba zdaje sobie sprawę. W niepokoju ukrytym symptomy są zakamuflowane tak, że jednostka nie uważa je za lęk, lecz przejaw jakichś innych cech osobowości (odczuwanie zazdrości, pragnienie rozpoczęcia życia na nowo, odczuwanie złości do ludzi). Bezpośrednim celem badań *Arkuszem samopoznania* jest pomiar niepokoju określonego przez 5 czynników. Są to następujące czynniki:

1. Niezintegrowana osobowość (Q3-)
2. Niezrównoważenie emocjonalne (C-)
3. Podejrzliwość (Paranoidalna nieufność) (L+)
4. Skłonność do obwiniania siebie (poczucie winy) (O+)
5. Silne napięcie psychiczne (Q4+)³⁰.

Arkusz samopoznania Cattella został przetłumaczony na język polski w 1959 roku przez K. Hirszla, a jego interpretacji psychologicznej dokonała Z. Płużek. Trafność *Arkusza samopoznania* oceniano dwoma sposobami. Uzyskane współczynniki w granicach .92-.40 wskazują na wysoką trafność testu³¹. Rzetelność połówkową testu w wersji polskiej obliczył Mordyński na grupie zdrowych osób o różnym statusie społecznym i średnim wykształceniu dla potrzeb Instytutu Kardiologii AM w Warszawie i uzyskał współczynniki: dla mężczyzn – .85, dla kobiet – .86 oraz dla całej grupy – .86.

P r ó b k a: Badaniami objęto osoby głównie z terenów Lublina, Warszawy, Łodzi, Kielc, Radomia i Krakowa. Przebadano 226 osób (53,1% kobiet i 46,9% mężczyzn) w wieku od 23 do 33 lat ($M = 26,7$;

²⁹ T. S z u s t r o w a, *Zdolność do działania na rzecz celów pozaosobistych a niektóre właściwości rodzinnego treningu wychowawczego*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Psychologii UW” 1972 z. 1 s. 12-41; T. S z u s t r o w a, *Test of Egocentric Associations (TES)*, „Polish Psychological Bulletin” 7:1976 z. 4 s. 263-267.

³⁰ J. Ł a z o w s k i, Z. P ł u ż e k, *Program własnych badań*, [w:] J. Ł a z o w s k i (red), *Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej i dwunastnicy*, Warszawa 1978.

³¹ C. C e k i e r a, *Toksykomania*, Warszawa 1985, s. 103.

SD = 2,24)³². Największy procent (45,1%) stanowią osoby w przedziale wiekowym 23–25 lat. Wykształcenie badanych przedstawia się następująco: 47,8% to osoby ze średnim wykształceniem, 52,8% z wyższym. Wstępnie zdecydowano, że badaniami obejmie się osoby, które mają co najmniej średnie wykształcenie.

ANALIZA WYNIKÓW

Analizę wyników rozpoczęto od wyodrębnienia grup, by potem poszukiwać różnic międzygrupowych w poziomie i strukturze niepokoju. Przeprowadzony podział badanych osób na grupy ma charakter dwustopniowy. W pierwszym etapie wyodrębniono grupę osób altruistycznych i grupę kontrolną – o niskim poziomie altruizmu. W drugim etapie spośród altruistów wyłoniono grupy, które różnią się motywacją podejmowania zachowań prospołecznych.

a. Grupy różniące się poziomem altruizmu. Zasada wyodrębniania grup altruistycznej i kontrolnej przedstawia się następująco. W I części kwestionariusza A-N odpowiedzi wskazujące na zachowania altruistyczne były punktowane od 4 do 6, a w części II od 5 do 7, natomiast wskazujące na zachowania niealtruistyczne w I i II części od 1 do 3. Tak więc w obu częściach kwestionariusza łącznie możliwe do uzyskania wyniki mieszczą się w przedziale od 17 do 110 pkt. Przy czym, wyniki świadczące o przewadze zachowań altruistycznych układają się w przedziale od 76 do 110 pkt. Wyniki wskazujące na przewagę zachowań niealtruistycznych to przedział od 17 do 48 pkt. Powyższe przedziały (dla całego kwestionariusza) są podstawą wyodrębniania grup eksperymentalnych w I etapie. W prezentowanych badaniach najniższy wynik uzyskany przez badane osoby wynosił 50 pkt. najwyższy 106 pkt. Najlichniesza grupa respondentów mieściła się w przedziale 76–84 pkt. (30,1 %), najmniej liczna w przedziale 103–110 pkt. (1,3%). Osoby, które w obu częściach Kwestionariusza A-N łącznie uzyskały wyniki 76 pkt. i powyżej, a więc wskazujące na przewagę zachowań altruistycznych zaklasyfikowano do grupy A, takich osób było 146. Natomiast osoby, które uzyskały wyniki poniżej 76 pkt.,

³² Jak wynika z literatury, na zmienną altruizmu ma wpływ zmienna aprobaty społecznej. W związku z tym w prowadzonych tu analizach nie uwzględniono tych osób badanych, które w *Kwestionariuszu aprobaty społecznej* (KAS) uzyskały wyniki powyżej 7 stena i poniżej 3 stena (por. R. D r w a l, J. T. W i l c z y ń s k a, *Opracowanie kwestionariusza aprobaty społecznej*, „Przegląd Psychologiczny” 23:1980 z. 3 s. 569–583; J. Ś l i w a k, *Psychologiczne korelaty...*).

stanowiły grupę kontrolną N (niski poziom altruizmu) i było ich 80³³, tj. 40 kobiet i 40 mężczyzn. Średni wynik dla altruistów (A) wynosi $M = 86,41$; $SD = 6,30$; dla kobiet $M = 85,36$; $SD = 5,44$; dla mężczyzn $M = 87,68$; $SD = 7,00$. Dla grupy kontrolnej (N) $M = 67,41$; $SD = 6,16$ w tym dla kobiet $M = 68,55$; $SD = 6,04$, a dla mężczyzn $M = 67,43$; $SD = 6,25$.

- b. Grupy o różnym typie motywacji altruizmu. Drugi etap wyodrębniania polegał na wyłonieniu spośród altruistów osób o przewadze zachowań endocentrycznych (dalej używany będzie symbol AD) i egzocentrycznych (symbol AG). Dokonano tego przy pomocy kwestionariusza KEEM. Za kryterium rozstrzygające przynależność do grupy AD bądź AG przyjęto bezwzględną przewagę odpowiedzi określonego typu, tzn. endo- lub egzocentrycznych. Zatem do grupy AD zaklasyfikowano te osoby, które w obliczonej proporcji odpowiedzi endo- i egzocentrycznych uzyskały bezwzględną przewagę odpowiedzi endocentrycznych, zaś do grupy AG zaliczono te osoby, gdzie wyniki wskazywały na bezwzględną przewagę odpowiedzi typu egzocentrycznego. Teoretycznie, możliwy do uzyskania liczbowy wskaźnik endo- i egzocentryzmu zawiera się w przedziale od 0.00 do 1.00. Wysokie wyniki wskazują na przewagę odpowiedzi egzocentrycznych, niskie endocentrycznych. W naszych badaniach najniższy wskaźnik endocentryzmu wynosił .13, najwyższy .49, natomiast w przypadku egzocentryzmu rozpiętość wyników wahała się od .54 do 1.00. Zidentyfikowano 60 osób endocentrycznych i 86 osób egzocentrycznych. Z kolei, z wyżej wymienionych grup zasadniczych wyodrębniono podgrupy endocentrycznych kobiet (ADkk) $N = 30$ i mężczyzn (ADmm) $N = 30$ oraz egzocentrycznych kobiet (AGkk) $N = 50$ (58,2%) i egzocentrycznych mężczyzn (AGmm) $N = 36$ (41, 8%). Średnie wyniki tak wyodrębnionych grup w Kwestionariuszu KEEM przedstawiają się następująco: altruści endocentryczni $M = .41$ w tym kobiety $M = .41$ i mężczyźni $M = .41$. W grupie egzocentrycznej uzyskano średni wynik $M = .67$, dla kobiet $M = .67$, a dla mężczyzn $M = .68$.
- c. Charakterystyka niepokoju wyodrębnionych grup. Wyniki badań *Arkuszem samopoznania* dostarczają informacji o strukturze i nasileniu poziomu niepokoju i lęku u badanych osób, oraz umożliwiają znalezienie powiązań reakcji lękowych z pewnymi cechami osobowości w rozumieniu Cattella³⁴.

³³ W badanej populacji nie uzyskano wyników wskazujących na wyraźne zachowania niealtruistyczne, tj. wyników z przedziału 17–48 pkt.

³⁴ Interpretację cech osobowości przeprowadzono na podstawie skali stenowej, obliczonej według norm polskich dla kobiet i mężczyzn.

Wyniki grup zasadniczych prezentują tabela 1. oraz wykres 1. W tabeli podane są wyniki średnie i odchylenia standardowe dla poszczególnych czynników, a także dla niepokoju ukrytego i jawnego oraz niepokoju ogólnego w trzech wyodrębnionych grupach. Natomiast zachodzące między tymi wynikami różnice ilustruje graficznie wykres. Jak wskazują uzyskane wyniki, pomiędzy wyodrębnionymi grupami zasadniczymi obserwuje się tylko jedną różnicę (bardzo istotną statystycznie $p < 0.01$). W grupie N stwierdza się najwyższy poziom niepokoju ukrytego, w grupie AG najniższy, natomiast wyniki grupy AD są zbliżone do wyników grupy N. Można zatem twierdzić, że osoby z grupy N nie zdają sobie sprawy z posiadanego niepokoju, a symptomy niepokoju ukrytego takie, jak: zmiany zainteresowań ludźmi, odczuwanie zazdrości czy niemożność pogodzenia się z odmową, traktują jako przejawy posiadanych przez siebie cech osobowości. O ile między grupami zasadniczymi nie stwierdza się więcej różnic istotnych statystycznie, to w podgrupie kobiet zauważa się je w czynnikach –Q3 i L.

Tab. 2. Średnie wyniki i odchylenia standardowe podgrupy kobiet i mężczyzn w Arkuszu samopoznania

		– Q ₃	– C	L	O	Q ₄	SN	Nu	Nj
AD _{kk}	M	5,77	6,35	7,25	7,47	8,37	7,57	20,20	20,53
	SD	2,12	1,82	1,61	1,88	1,40	1,20	4,86	4,45
AD _{mm}	M	5,30	6,48	6,63	7,37	7,90	7,33	18,87	17,57
	SD	2,04	2,33	1,82	2,02	2,17	1,58	6,36	6,42
AG _{kk}	M	5,22	5,96	7,13	7,50	8,62	7,50	18,78	20,58
	SD	2,00	2,17	1,82	1,91	1,65	1,40	5,03	5,79
AG _{mm}	M	5,22	5,86	6,60	7,17	7,14	6,89	17,44	16,14
	SD	1,70	2,03	1,50	1,57	2,11	1,54	4,97	5,97
N _{kk}	M	6,25	6,55	7,79	7,65	8,45	7,88	21,33	21,83
	SD	1,87	2,49	1,22	1,61	1,63	1,29	4,16	6,38
N _{mm}	M	5,20	6,48	6,75	6,63	7,38	6,93	18,93	15,48
	SD	2,01	2,32	2,34	2,05	2,29	1,78	5,00	8,02

AD – altruści endocentryczni

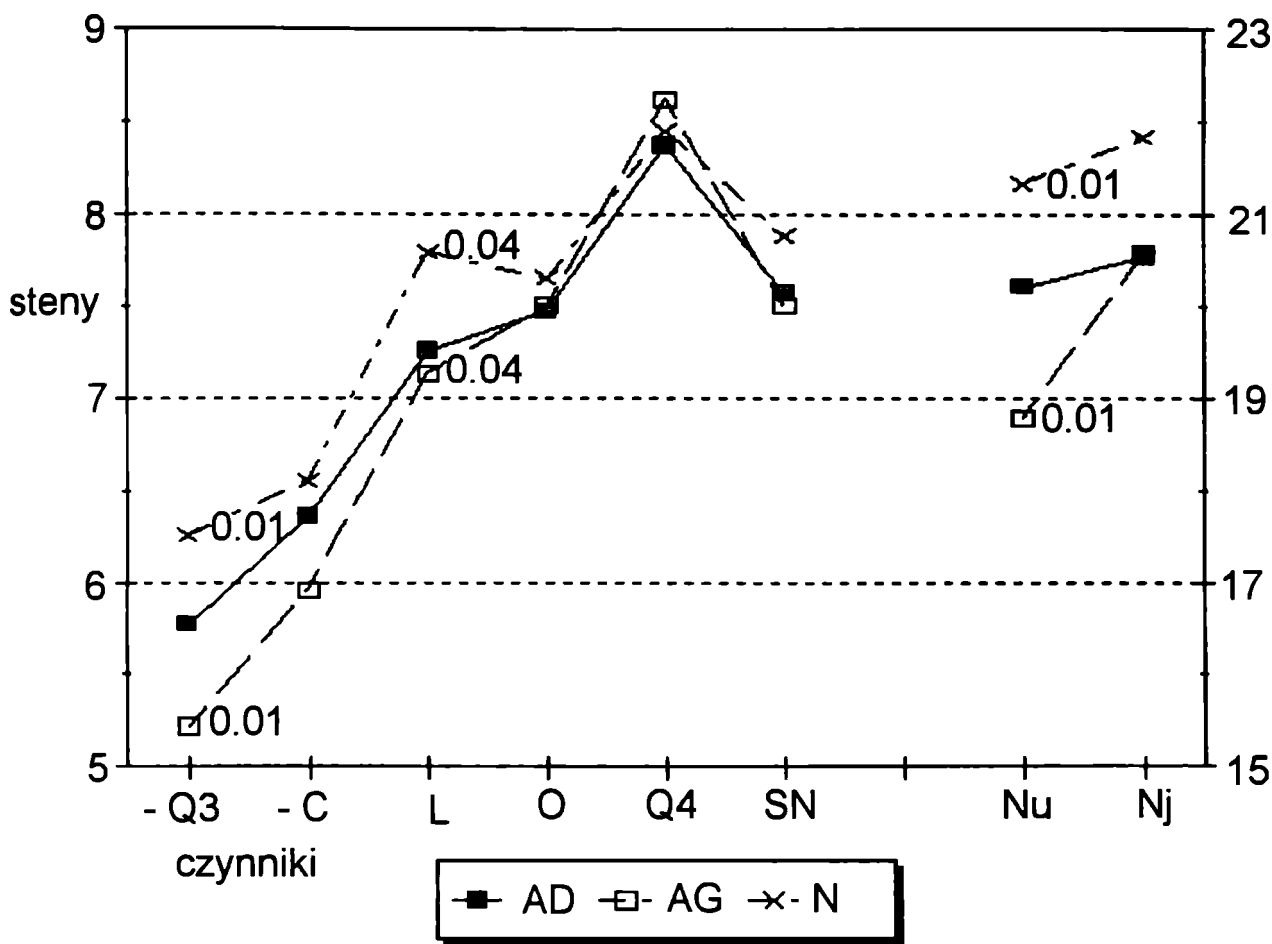
AG – altruści egzocentryczni

N – grupa kontrolna (niższy poziom altruizmu)

kk – kobiety

mm – mężczyźni

b) podgrupa kobiet

		-Q ₃	-C	L	O	Q ₄	SN	Nu	Nj
AD _{kk} :N _{kk}	t	0,976	0,383	1,505	0,424	0,226	1,014	1,003	0,983
	p.u.	-	-	-	-	-	-	-	-
AG _{kk} :N _{kk}	t	2,489	1,169	2,023	0,400	0,484	1,304	2,596	0,947
	p.u.	0,01	-	0,04	-	-	-	0,01	-
AD _{kk} :AG _{kk}	t	1,122	0,850	0,303	0,075	0,722	0,222	1,231	0,040
	p.u.	-	-	-	-	-	-	-	-

W czynniku -Q₃ najniższy wynik otrzymują kobiety egzocentryczne i różnica między grupami AG_{kk} i N_{kk} osiąga poziom bardzo istotny statystycznie ($P < 0.01$). Można więc powiedzieć, że kobiety z grupy AG_{kk} charakteryzują się, najbardziej ze wszystkich grup, zintegrowaną osobowością. Wyraża się ona w zgodności między tym, kim

człowiek jest, a kim chciałby być. Osoby te ujawniają najwyższą dojrzałość, siłę woli i samokontrolę. Wytrwale przełamują przeszkody stojące na drodze do osiągnięcia wyznaczonego celu. W swoich zainteresowaniach są trwałe, umieją skoncentrować się na pracy, a jednocześnie – kiedy okoliczności tego wymagają – potrafią się odprężyć. Posiadają kontrolę nad swoimi emocjami, są spokojne i zrównoważone. U kobiet z grupy Nkk osobowość jest znacznie mniej zintegrowana, wyraźnie występuje u nich rozbieżność pomiędzy tym, czym chciałyby być, a czym są. Osoby te charakteryzują się mniejszą dojrzałością, siłą woli i mniejszą samokontrolą i trwałością zainteresowań. Skłonne są do marzycielstwa i rozważania, „co by było gdyby”. Nie umieją panować nad sobą, nad swoimi uczuciami, łatwo można je zranić. Mają trudności w skupieniu uwagi. W pracy cechuje je mniejsza wytrwałość i unikanie trudnych problemów. Kobiety z grupy ADkk uzyskują w tym czynniku wynik średni – wyższy niż grupa AGkk, ale niższy niż grupa Nkk i nie różnią się na poziomie istotnym statystycznie w stosunku do żadnej z tych grup. Oznacza to, że poziom integracji ich osobowości jest nieco niższy niż u osób z grupy AGkk, ale wyższy od osób z grupy Nkk.

Drugim wymiarem, w którym występują istotne statystycznie różnice ($P < 0,04$) między kobietami z grup AGkk i Nkk, jest czynnik L. Wyższe wyniki uzyskane przez grupę Nkk świadczą o tym, że osoby reprezentujące tę grupę są najbardziej ze wszystkich grup podejrzliwe, nieufne i zazdrosne. Mają tendencję do izolowania się i wycofywania z kontaktów, uważają się za samowystarczalne. Ponadto mogą cechować się nieprzyjaznym nastawieniem do ludzi, krytykanctwem i chłodem emocjonalnym. W skrajnych przypadkach można obserwować u tych osób agresję skierowaną na zewnątrz. W przeciwieństwie do nich kobiety z grupy AGkk wydają się bardziej ufne i rozumiejące innych. Ich nastawienie do ludzi jest układne i akceptujące, mają miękkie serce, są łatwe w pożyciu i wrażliwe. Lubią zmiany i przygody, są wesole i otwarte. Również kobiety z grupy ADkk, uzyskując wyniki podobne do grupy AGkk, są bliskie tej charakterystyce. Wyniki uzyskane w pozostałych czynnikach (-C, O, Q4) nie wykazują istotnych różnic między wyodrębnionymi grupami.

Pozostaje jeszcze odpowiedź na pytanie, jakie jest źródło zidentyfikowanego niepokoju ukrytego (niepokój ogólny i niepokój jawny nie różnicują badanych osób). Cattell w swojej koncepcji mówi o kilku hipotetycznych źródłach niepokoju. I tak przyczyną niepokoju może być słaba siła ego, niezrównoważenie emocjonalne powoduje wzrost niepokoju. Inną przyczyną może być silny nacisk sfery popędowej i niewłaściwe jej zaspokojenie. Źródłem niepokoju może także być paranoidalna nieufność i podejrzliwość oraz brak integracji.

Niepokój ukryty, którym charakteryzuje się grupa N, łączy się tylko z niektórymi wymienionymi wymiarami osobowości, mówiąc do-

kładniej, konstytuują go Cattellovskie czynniki –Q3 i L (w czynniku –C zauważa się tendencję do różnicowania między grupami AG i N, ale różnica jest nieistotna statystycznie). W interpretacji Cattella czynnik –Q3 uważany jest jako główne źródło niepokoju. Brak integracji, a więc brak silnego „ja”, powoduje konflikty wewnętrzne. Osoba nie potrafi znaleźć właściwego ujścia dla wymagań popędów i pokierować nimi w sposób społecznie akceptowany. Brak integracji jest wyrazem braku wewnętrznej spójności między akceptowanymi wartościami. Człowiek może mieć pewien ideał czy wzorzec, według którego chciałby żyć, ale jego wewnętrzna słabość powoduje, że do tego ideału nie dorasta. Taka dysharmonia osobowości objawia się w postaci reakcji lękowych. W strukturze niepokoju jest zawarty również czynnik L, czyli paranoidalna nieufność i podejrzliwość w stosunku do innych osób. Projekcja własnych uprzedzeń na otoczenie sprawia, że jest ono spostrzegane jako nieprzyjazne czy wręcz wrogie i niebezpieczne. Ten stan wydaje się szczególnie charakterystyczny dla kobiet z grupy N. Kobiety z grupy AGkk odznaczają się w stosunku do osób z grupy Nkk bardziej zintegrowaną osobowością, posiadają silniejsze *ego*, są bardziej dojrzałe emocjonalnie, ufne i otwarte, a wyrazem tego jest istotnie niższy poziom niepokoju ukrytego. Grupa AD uzyskuje wyniki, które nie różnicują ją istotnie w stosunku do grupy AG ani do grupy N, i to w żadnym z analizowanych wymiarów. W podgrupie mężczyzn nie stwierdza się ani jednej statystycznie istotnej różnicy. Można zatem przypuszczać, że w badanej populacji poziom przeżywanego niepokoju jest zmienną mającą wpływ bardziej na kobiety niż na mężczyzn.

PODSUMOWANIE

Wyższy niepokój ukryty grupy N w stosunku do grupy AG potwierdza, przynajmniej częściowo (brak różnic w niepokoju ogólnym) stanowisko tych autorów, którzy zachowanie egocentryczne łączą z podwyższonym niepokojem, poczuciem zagrożenia, napięciem emocjonalnym³⁵

Stwierdzona w badaniach większa dojrzałość i odpowiedzialność grupy kobiet egzocentrycznych jest najprawdopodobniej następstwem wychowania tych osób w poszanowaniu dla autonomii i bez nadmiernej ingerencji w ich życie ze strony rodziców³⁶. Godny zwrócenia

³⁵ L. Grzesiuk, E. Trzebińska, *Jak ludzie porozumiewają się*, Warszawa 1978; J. Melibruda, *Ja – Ty – My*, Warszawa 1980.

³⁶ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu*, jw.; J. Karyłowski, *Socjalizacyjne determinanty endo-egzocentryzmu moralnego*, „Studia Psychologiczne” 20: 1980 z. 2 s. 73–88.

uwagi jest fakt, że grupa ta w innych badaniach posiadała zintegrowaną i wyraźnie akceptowaną hierarchię wartości³⁷. Na czele tej hierarchii znalazły się wartości wskazujące na dojrzałość i odpowiedzialność przedstawicieli tej grupy. Dojrzałość emocjonalna i integracja wartości uchodzą za ważne czynniki ogólnej integracji osobowości. Osiągnięte wyniki potwierdzają sugestię Rushtona³⁸, że altruistyczna osobowość jest bardziej zintegrowana, ma silne poczucie skuteczności i powodzenia. Natomiast stwierdzona u kobiet z grupy kontrolnej (o niższym poziomie altruizmu) mniejsza integracja osobowości może znaleźć wyjaśnienie w małej integracji hierarchii wartości (duża rozbieżność w preferencji tych wartości, które zdają się uzupełniać ze względu na swoją treść)³⁹.

Innym wymiarem, który różnicuje grupy w populacji kobiet, jest czynnik paranoidalnej nieufności (L). Istotnie wyższe wyniki kobiet o niższym poziomie altruizmu w stosunku do grupy kobiet egzocentrycznych zgodne są z rezultatami badań Cattella i Horowitza⁴⁰. Stwierdzili oni negatywne korelacje między czynnikiem paranoidalnej nieufności a altruizmem.

Wyniki altruistów endocentrycznych zdają się wskazywać, że w stosunku do altruistów egzocentrycznych są mniej dojrzałi i mniej odpowiedzialni, a ich osobowość jest mniej zintegrowana. Spostrzeżenia te potwierdzałyby stanowisko Karyłowskiego⁴¹ mówiące o mniejszej skuteczności endocentrycznych mechanizmów zachowań altruistycznych.

Stwierdzona różnica w poziomie i strukturze niepokoju w populacji kobiet i mężczyzn zdaje się potwierdzać te stanowiska psychologów, którzy mówią, że zmienna płci jest psychologicznie bardzo nośna⁴². Kryją się za nią złożone uwarunkowania społeczne i kulturowe, stosowanie przez rodziców i instytucje wychowawcze określonych, odmiennych dla dziewcząt i chłopców, technik socjalizacyjnych. Karyłowski⁴³ zwraca uwagę, że stosowanie odmiennych, w zależności od płci, technik socjalizacyjnych, ma wpływ na rozwój różnych dyspozycji osobowościowych do zachowań prospołecznych.

Występowanie znacznego zróżnicowania w osobowości kobiet reprezentujących altruizm egzocentryczny i grupy kontrolnej przy jed-

³⁷ J. Śliwak, *Altruizm a preferencja wartości – badania empiryczne*, „Roczniki Filozoficzne” 1996 (w druku).

³⁸ J. Ph. Rushton, *The altruistic personality...*, s. 264.

³⁹ J. Śliwak, jw.

⁴⁰ D. L. Krebs, jw.

⁴¹ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu...*, s. 129.

⁴² T. Mądrzycki, *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*, Warszawa 1986;

K. Pospiszyl, *Psychologia kobiety*, Warszawa 1986.

⁴³ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu...*, s. 94.

noczesnym braku takich różnic w przypadku altruizmu endocentrycznego można również uznać za potwierdzenie odrębności przyjętych wymiarów altruizmu endo- i egzocentrycznego.

ALTRUISM ENDO-EXOCENTRIC AND THE LEVEL OF ANXIETY

S u m m a r y

The article is report on empirical studies concerning the connection between altruism endo-exocentric and anxiety. Altruism is understood here as undertaking actions for the benefit of other people without expecting outer rewards (Macaulay, Berkowitz, 1970 p.3). In the presented studies Karyłowski's (1982) division into two types of altruism was employed, namely, into endocentric vs exocentric altruism. In the studies the following methods were used: the A-N Questionnaire (cf. Śliwak 1988, 1993), the Moral Endo-Exocentrism – KEEM (cf. Karyłowski 1982) the Cattell Anxiety Scale. The two former methods were used to measure the intensity of altruism (A-N) and to define the type of altruism (KEEM), whereas the latter one served to measure the level and structure of anxiety. With the help of these methods answers were sought to the following questions: 1. Are there any differences in level and structure of anxiety among endo- and exocentric altruists and control group. 2. Are there any differences in level and structure of anxiety among endocentric and exocentric groups. 226 Ss were examined (46,9% male and 53,1% female) whose age ranged from 23 to 33. Ss had at least secondary education.

The results are the following:

1. It was found that the group with a lower level of altruism, in relation to the groups endo-and exocentrics has the highest level of latent anxiety.
2. It was also found, that endo- exocentric altruists are characterized by identical scores in general anxiety. The anxiety profiles of these groups are exactly parallel to each other (with a minimal distance between them).
3. Additional information is supplied by the results from the sub-groups of male and female. Exocentric female obtained the lowest scores in the factor Q^3 and L.